

ЛЕКЦІЯ 8. ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Економічна оцінка природних ресурсів

Економічні показники, що характеризують різні сторони використання природних благ, прийнято називати **еколого-економічними** показниками, а економічну оцінку використання та відтворення природних ресурсів (ПР) – еколого-економічною оцінкою.

В процесі життєдіяльності людина вступає в контакт з природними факторами, які виконують щодо неї такі функції: фізіологічні; соціальні; економічні; екологічні.

Економічна функція природи є єдиною основою, яка дозволяє факторам природного середовища отримувати економічну оцінку.

Економічна оцінка ПР – це грошовий вираз загальнодержавної цінності природних благ, яка визначається шляхом вимірювання ефективності їх відтворення (охорона і відновлення екосистем, експлуатація і переробка природної сировини).

Суть економічної оцінки ПР виражається через критерій, який обумовлений виробничим відносинами і дією економічного закону у природокористуванні.

Критерій виступає мірою оцінки функціонування ПР як **засобів виробництва** (земля для вирощування продовольчих культур, нафта для виробництва бензину, дизельного палива та мастил, залізна руда для виробництва сталі та чавуну і т. д.) і **засобів життя** (водні, тваринні та рослинні ресурси, які використовуються населенням для споживання).

Отже, ПР оцінюються лише тоді, коли суспільство відчуває потребу в них та залучає їх в суспільне виробництво.

Об'єктами оцінки є такі види природних ресурсів:

- родовища корисних копалин;
- сільськогосподарські землі;
- лісові ресурси;
- водні ресурси.

Економічна оцінка ПР виконує дві функції: облікову і стимулюючу.

Облікова – полягає в тому, що ПР розглядається як національне багатство.

Стимулююча – полягає в тому, що ціни на ПР встановлюються в залежності від їх якості та доступності. Крім того підприємства сплачують плату за обсяги вилучених з природного обігу ПР та збори за збитки заподіяні природі забрудненням НПС, в залежності від кількості шкідливих інгредієнтів, які з їх вини попали в природне середовище, та рівня токсичності цих інгредієнтів.

Зазначені функції оцінки ПР тісно взаємозв'язані між собою і разом орієнтують підприємства на раціональне природокористування.

Сферою застосування економічних оцінок є:

1. Ведення кадастрів природних ресурсів.
2. Аналіз внеску кожного виду ресурсу до складу національного багатства країни.
3. Оцінка економічної ефективності функціонування галузей, підприємств, організацій, пов'язаних із використанням, відтворенням й охороною природних ресурсів.
4. Визначення та формування обґрунтованих нормативів використання природних ресурсів з метою забезпечення максимальної еколого-економічної ефективності суспільного виробництва.
5. Формування нормативів економічного стимулювання підприємств, що використовують природні ресурси: нормативів платежів за використання ресурсів; нормативів санкцій за порушення умов ресурсокористування; нормативів економічного стимулювання ресурсозберігаючих заходів.

Основні концепції оцінки природних ресурсів

Розрізняють такі концепції економічної оцінки природних ресурсів:

1. Витратна концепція.
2. Результатний підхід.
3. Рентний підхід.
4. Концепція безкоштовності.

Проте, основними з них є дві концепції оцінки ПР:

- 1) **Витратна**, в основі якої лежать суспільно необхідні витрати праці на відтворення кількісних або якісних параметрів природних благ, а також їхню підготовку до залучення в господарську діяльність. В цьому випадку необхідно

враховувати такі показники:

- витрати необхідні для розвідки корисних копалин,
- витрати на освоєння родовищ (підготовка родовищ, створення інфраструктури, необхідної для експлуатації),
- витрати на видобуток ПР та їх підготовку до використання (збагачення, транспортування),
- витрати на формування супутньої інфраструктури і допоміжних товарів при опосередкованому використанні природних благ (зокрема рекреаційних ресурсів);
- витрати на відтворення відтворюваних і частково відтворюваних природних ресурсів (грунти, рослинні і тваринні ресурси),
- рекультиваційні витрати (відновлення порушених ландшафтів і якості середовища);

Таким чином, **витратна** концепція оцінки ПР базується на обсягах вкладеної праці і засобів виробництва для відтворення ПР.

2) **Рентна**, яка базується на розрахунку загальнодержавного ефекту від використання ПР або витрат на його економічне заміщення.

Рентна концепція оцінки базується на обчисленні диференційної ренти. Пропонуються різні підходи до визначення її величини. Одні базуються на фактичних цінах, інші на розрахункових.

Застосовуються різні методи обчислення:

- як різниця вартості продукції з кращих і гірших земель;
- як різниця цін виробництва і собівартості продукції або чистого доходу підприємств, які функціонують в різних умовах.

Найбільш розповсюдженою і визнаною прийнята методика, згідно з якою диференційна рента визначається як різниця між цінністю продукції, що отримана при експлуатації ПР, і нормативним рівнем індивідуальних приведених затрат на її виробництво.

Абсолютна та порівняльна економічні оцінки ПР.

При економічній оцінці ПР розрізняють два види: **абсолютну і порівняльну** економічну оцінку.

Абсолютна економічна оцінка ПР використовується для визначення розміру плати і прийняття ПР на баланс підприємства, а також відображення ПР у складі національного багатства.

Цей вид оцінки вказує на величину капітальних вкладень, необхідних для заміщення даного ПР на основі абсолютного ефекту відтворення продукту природокористування.

Розрізняють **абсолютну поточну і довгострокову** оцінки. *Поточна* являє собою щорічний ефект відтворення, *довгострокова* – їх суму за період знаходження ПР в обороті.

Поточна оцінка базується на методичній схемі визначення абсолютної ефективності капітальних вкладень.

Один з її показників визначається як відношення економії від зниження собівартості продукції до капітальних затрат, які визвали цю економію.

Довгострокова оцінка ПР – це сума його поточних оцінок.

Порівняльна економічна оцінка ПР використовується для визначення ефективності різних заходів, направлених на більш повне, якісніше та економне використання ПР.

Порівняльна економічна ПР показує на доцільність і ефективність використання ПР конкретного регіону. Механізм розрахунків порівняльної ЕО базується на порівнянні ефективності капітальних вкладень.

Економічні методи управління раціональним природокористуванням

Економічні методи управління процесом природокористування належать до найпоширеніших у світовій практиці.

Це - **платежі** за ресурси та забруднення, надання пільг в оподаткуванні підприємств, надання на пільгових умовах коротко- і довгострокових позичок для реалізації проектів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, звільнення від оподаткування фондів охорони довкілля, передача частини коштів

позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища на довгострокових договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам для вжиття заходів із гарантованого зниження викидів і скидів забруднювальних речовин, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв, інвестиції на охорону природи, створення державного та регіональних екологічних фондів. В економічній науці тривалий час застосовувались різні підходи до економічної оцінки природних ресурсів і встановлення розмірів плати за їхнє використання. Їх можна класифікувати за такими групами.

Затратний підхід. Відповідно до нього оцінка природних ресурсів визначається за величиною затрат на їхній видобуток, освоєння чи використання. На цьому принципі базується встановлення плати за забір води промисловими підприємствами, що діє сьогодні. Основним недоліком цього підходу є те, що ресурс кращої якості, який розташований у вигідному для освоєння місці, дешевший, у той час як його споживча вартість буде вищою, ніж гіршого за якістю. Таким чином, цей підхід не сприяє раціональному природокористуванню і подальшому сталому розвитку.

Результативний підхід. Відповідно до цього підходу економічну оцінку (вартість) мають тільки ті природні ресурси, які приносять прибуток. Іншими словами, вартість ресурсу визначається грошовим виразом первинної продукції, яку одержують від експлуатації природного ресурсу, чи різниці між одержаним прибутком і поточними витратами. Такий підхід також має багато недоліків з точки зору раціонального природокористування. По-перше, не для кожного природного ресурсу можна визначити вартість первинної продукції. По-друге, прибуток від використання ресурсу може бути як прямим, так і опосередкованим, який дуже важко оцінити адекватно. Це стосується, зокрема, використання природних об'єктів із рекреаційною метою, кліматичних ресурсів території тощо. По-третє, за такого підходу не враховується фактор часу. Невикористаний ресурс, який не має згідно з цим підходом вартості, може бути використаний і навіть стати дефіцитним у процесі освоєння території розвитку нових технологій і виробництва в цілому. Отже, оцінки потенційного ефекту на перспективу необхідні під час планування природокористування.

Затратно-ресурсний підхід. Відповідно до цього підходу під час визначення вартості природного ресурсу поєднуються затрати на його освоєння та прибуток від використання. Ця концепція має наступну перевагу: оцінка природного ресурсу, яка одержана таким способом, буде вищою, ніж у попередніх випадках, що створює можливість для стимулювання раціонального використання природних ресурсів. Однак, у даному випадку існують і недоліки попередніх підходів.

Рентний підхід. Використання теорії ренти в разі оцінки природних ресурсів визнано більш обґрунтованим:

- 1) при рентних оцінках «кращий» ресурс (використання якого приносить більший дохід за однакових затрат) одержує більшу вартість;
 - 2) затрати на освоєння ресурсу зорієнтовані на деякий середній рівень і, отже, їхня оцінка об'єктивніша;
 - 3) аргументована необхідність розрізняти власника ресурсу та його користувача для виникнення категорії рентних платежів;
- рентні оцінки враховують фактор обмеженості природного ресурсу.

Відтворювальний підхід. Цей підхід є порівняно новим, оскільки пов'язаний з екологічною кризою. Суть його полягає в тому, що сукупність середовище утворювальних (відновлюваних і невідновлюваних) природних ресурсів на визначеній території та стан навколишнього середовища, наближені до природного (заданого) рівня, розглядаються як деякий стандарт, вихідний рівень. У такому випадку використання будь-якого природного ресурсу має передбачати його відновлення у попередній якості (для відновлювальних ресурсів) і кількості (для невідновлюваних) чи компенсації з урахуванням непогіршення стандарту якості навколишнього природного середовища в даному місці. Вартість природного ресурсу буде в даному випадку визначатися як сукупність затрат, необхідних для відтворення (чи компенсації втрат) ресурсу на визначеній території. Цей підхід передбачає потенційну дефіцитність природних ресурсів і в багатьох випадках може призвести до їхніх завищених оцінок. Однак, приймаючи до уваги той факт, що в основних сировинних регіонах резерви екстенсивної експлуатації природних ресурсів вичерпані, а стан навколишнього природного середовища близький до катастрофічного, саме цей підхід здається найдоцільнішим.

Монопольно-відомчий підхід. Цей підхід є різновидом затратного. Суть його полягає в тому, щоб розмір платежів за використання природних ресурсів відповідав потребам фінансового забезпечення діяльності спеціалізованих державних служб, які в наш час здійснюють монопольне розпорядження (управління) природними ресурсами. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» цей підхід знайшов відображення в поділі плати за використання природних ресурсів на два види - плату за право використання та плату на відтворення і охорону природних ресурсів. Другий вид становить компенсацію витрат спеціальних відомств, які здійснюють відтворення і охорону природних ресурсів.

Під час визначення розміру цього виду плати потрібно враховувати дві обставини. По-перше, ці платежі повинні включати в себе частину диференційної ренти, оскільки затрати на відновлення ресурсів у кращих умовах будуть меншими, ніж у гірших. Отже, розміри платежів повинні бути диференційованими залежно від умов використання. По-друге, під час визначення затрат спеціалізованих служб необхідно враховувати економічну ефективність цих затрат для того, щоб звести суб'єктивні фактори під час визначення розмірів платежів до мінімуму. Жодна з цих обставин не враховується в разі введення платності використання природних ресурсів відповідно тих нормативних документів, які розроблені ресурсними відомствами.

Система платежів за користування природними ресурсами включає в себе не тільки способи визначення розмірів плати, але й механізми її встановлення, вилучення і використання. Плата за право користування природними ресурсами повинна залежати від умов, які визначають попит і пропозицію на цей ресурс на конкретній території, і вилучатися у вигляді конкретного податку (збору) або плати за ліцензію, що дає таке право, чи у вигляді орендної плати. При цьому цей вид платежу не несе в собі ресурсоощадної чи іншої подібної функції. Плата за відтворення (компенсацію) природного ресурсу повинна залежати від середовища і визначатися затратами на підтримання заданого рівня якості навколишнього природного середовища з урахуванням встановлених для даного регіону пріоритетів розвитку і фактора часу. Враховуючи вищевказане, друга складова повинна безпосередньо впливати на першу, тому ставки платежів за користування

природними ресурсами не можуть бути постійною величиною в умовах ринкової економіки.

Формування і використання коштів від плати за відтворення природних ресурсів доцільно поставити в залежність від рівня управління і від величини можливих затрат. За такого підходу неважко визначити перелік природних ресурсів і об'єктів, основні затрати на відновлення яких нестиме державний бюджет. Відповідно і розпорядження цими ресурсами, включаючи порядок і методи встановлення платежів за їхнє використання, має визначатися державними службами. Можна сформулювати два критерії для визначення подібного переліку - економічний і екологічний.

Відповідно до економічного критерію до державної компетенції повинні відноситися сировинні ресурси, які відіграють стратегічну роль для економіки України. До переліку потраплять також унікальні ресурси та об'єкти, програми охорони і відновлення яких не можуть бути реалізовані на регіональному чи місцевому рівні. У той же час це не виключає можливості залучення додаткових фінансових та інших ресурсів на реалізацію цих програм з ініціативи місцевих органів влади.

Відсутність чіткості щодо вирішення економічних проблем природокористування в Конституції України, а також суперечливість законодавчих актів у цій сфері не дозволяє наразі розробити однозначний і ефективний механізм визначення та введення плати за користування природними ресурсами. З урахуванням вищезазначеного науковою основою для визначення розмірів такої плати слугує їхня економічна оцінка, яка ґрунтується на диференційній ренті.

У загальному вигляді розрізняють шість **видів платежів** за ресурси:

- платежі за право користування природними ресурсами;
- плата за відтворення та охорону природних ресурсів;
- рентні платежі за експлуатацію кращих природних ресурсів чи за якістю, чи за місцем їхнього розташування стосовно ринку;
- штрафні платежі за понаднормативне використання природних ресурсів;
- компенсаційні платежі за вибуття природних ресурсів із цільового використання або погіршення їхньої якості, спричинене діяльністю цих

підприємств;

- плата підприємств за використання середовища для розміщення відходів виробництва.

Нормативи платежів за землю диференціюються за видами сільськогосподарських угідь та типами ґрунтів і використовуються в розрахунках кошторисної вартості об'єктів, що споруджуються на землях, вилучених із сільськогосподарського обороту. Також вони різняться залежно від землекористувачів. Так, для промислових об'єктів за відведення орних земель і багаторічних насаджень платежі в 2-2,5 рази вищі, ніж за відведення кормових угідь, сіножатей і пасовищ.

Платежі за воду здійснюються промисловими підприємствами і комунальним господарством.

Вони диференціюються по басейнах рік і коливаються в межах від 1,5 до 3 коп. за 1 м води. Упродовж останніх десятиріч ціни на паливні ресурси в Україні були настільки низькими, що це призвело до збитковості вугільної промисловості. Крім того, електроенергія була тільки у 2,8 рази дорожчою від вугілля (у США - в 4,1 рази), а це сприяло впровадженню енергомістких виробництв.

До економічних методів управління процесом природокористування належать також платежі за забруднення. Згідно з Постановами Кабінету Міністрів України плата за забруднення навколишнього середовища встановлюється за:

- викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами забруднення;

- скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також у підземні горизонти, зокрема скиди, що проводяться підприємствами через систему комунальної каналізації;

- розміщення відходів у навколишньому середовищі.

Розміри вказаних платежів встановлюються на підставі лімітів викидів і скидів забруднювальних речовин, що визначаються для підприємств з урахуванням гранично допустимих викидів (ГДВ) і скидів (ГДС) щодо кожного інгредієнта в тоннах на рік. Ліміти розміщення відходів у навколишньому природному середовищі визначаються для підприємств як фізичний обсяг відходів за класами їхньої токсичності. Встановлюють їх органи Міністерства охорони навколишнього

природного середовища України у формі видачі дозволів на викиди і скиди забруднювальних речовин і розміщення відходів.

Ліміти викидів і скидів забруднювальних речовин встановлюються на один рік та доводяться до відома підприємств не пізніше 1 липня попереднього року. За понадлімітні викиди і скиди забруднювальних речовин і розміщення відходів (понад ГДВ, ГДС) встановлюються штрафні платежі - підвищений розмір плати порівняно з базовими нормативами плати (податками в межах від 1 до 5 разів).

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища (крім розташованих у містах республіканського підпорядкування) перераховуються в таких розмірах: 70 % - до позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища рад народних депутатів; 20 % - до позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та обласних рад народних депутатів; 10 % - на рахунок республіканського позабюджетного фонду Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Підприємства, розташовані в містах республіканського підпорядкування, платежі за забруднення навколишнього природного середовища перераховують: 90 % - до позабюджетних фондів охорони природи міських рад народних депутатів і 10 % - на рахунок республіканських позабюджетних фондів охорони природи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

Критерієм для розрахунку платежів за забруднення є збитки від нього. Ці збитки проявляються рівночасно в моральному, соціальному, естетичному, натуральному, економічному аспектах.

Здебільшого оцінюються економічні збитки, які завжди є тільки частиною, хоч і дуже вагомою, загальних збитків. Оцінка моральних і соціальних збитків становить певні труднощі через відсутність відповідних методик.

Під економічними збитками від шкідливого впливу на навколишнє середовище відходів виробництва розуміють фактичні або можливі витрати на компенсацію цих втрат. Забруднення навколишнього середовища призводить до виникнення двох видів витрат: на запобігання впливу забруднення на середовища та на запобігання впливу забрудненого середовища на нього. Для зменшення шкідливих викидів витрати на відвернення забруднення здійснюються

безпосередньо на підприємстві чи в іншому джерелі забруднення. Можуть бути вжиті наступні заходи: будівництво очисних споруд, впровадження екологічно чистих технологій, попередня обробка палива (наприклад, видалення сірки) тощо. Ці витрати зменшують економічні збитки. Витрати на компенсацію збитків разом із власне збитками і становлять економічні збитки. Ці дві форми збитків є своєрідною альтернативою одна одній.

Економічні збитки - величина комплексна. Найчастіше їх виражають сумою основних локальних збитків:

- а) від погіршення здоров'я населення; б) у комунальному господарстві;
- в) у сільському та лісовому господарствах; г) у промисловості.

Суть збитків від погіршення здоров'я населення полягає в недовиробництві національного продукту через втрати робочого часу, додаткові витрати на медичне обслуговування, на виплату за листом непрацездатності і пенсій тощо. Збитки в комунальному господарстві можна розглядати як додаткові витрати на прибирання пилу, часте фарбування дерев'яних і металевих конструкцій, витрати на миючі засоби тощо. Збитки в сільському господарстві обумовлюються зниженням цінності посівних площ на забруднених ділянках, до того ж, по-перше, відображається у зниженні врожайності сільськогосподарських культур, а по-друге - у забрудненні сільськогосподарської продукції.

Забруднення відчутно позначається на лісовому господарстві: відомо, що через екологічний фактор в Німеччині пошкоджено 35 % лісових масивів, в Австрії - 30 %. Наслідками атмосферного забруднення для промислових підприємств стали збитки на поточні капітальні ремонти основних виробничих фондів, збитки від передчасної утилізації обладнання та простоїв обладнання в ремонті тощо. Дослідження, проведені у США, продемонстрували, що в структурі економічних збитків від загазованості повітря перше місце посідає здоров'я населення (37,9 %), друге - комунальне й побутове господарство (31,7 %), третє - транспорт і промисловість (29,8 %).

Економічне стимулювання раціонального використання природних ресурсів

Економічне стимулювання - це складник економічного механізму управління у сфері природокористування і охорони оточуючого середовища. Інші економічні методи регулювання (планування, фінансування заходів щодо охорони оточуючого середовища, встановлення лімітів плати за природні ресурси, забруднення, ліцензування, екологічне страхування, екологічний аудит) - система непрямих регуляторів якості оточуючого середовища. Усі економічні регулятори, що стосуються майнових інтересів природокористувачів, дають розуміння залежності між економічною користю і дотриманням екологічних вимог. Таким чином, економічний стимул в управлінні природокористуванням - своєрідне прив'язування завдань екологічно стійкого розвитку до економічних інтересів природокористувачів.

Еколого-економічне стимулювання - це:

- оподаткування (зокрема екологічне);
- фінансово-кредитний механізм природоохоронної діяльності (пільгове кредитування, субсидування);
- цінова політика (використання заохочувальних цін на екологічно чисту продукцію, регулювання цін на первинні ресурси і кінцеву продукцію);
- державна підтримка підприємств, що виробляють природоохоронне обладнання і контрольно-вимірювальні прилади, а також фірм, що виконують роботи та здійснюють послуги екологічного призначення;
- створення системи екологічної сертифікації, зокрема акредитування органів з екосертифікації;
- формування ринку екологічних робіт та послуг;
- проведення політики торгівлі правами на забруднення (використання механізму купівлі-продажу державних ліцензій на право забруднення оточуючого середовища);
- введення прискореної амортизації основних фондів природоохоронного призначення;
- ліцензування використання природних ресурсів (ліцензійний збір).

Існує дві групи методів еколого-економічного стимулювання: позитивні та негативні мотивації. Ці два боки економічного стимулювання можна визначити як міри зацікавленості і міри відповідальності. Більш конкретні заходи щодо

економічного стимулювання залежать від рівня, на якому проводиться стимулювання. На рівні окремих працівників воно має форму заробітної плати, премії, матеріальної відповідальності, штрафів; на рівні підприємства-фірми - це ціна кінцевої продукції (послуги), прибуток, фонди економічного стимулювання; на рівні держави - це податкова, фінансова, цінова політика.

Оподаткування - один із найважливіших і найбільш реальних стимулів для підприємства. Воно включає платежі та збори за користування природними ресурсами (земельний податок, плату за воду, що забирається з водогосподарських систем, лісові податки, податок на право користування надрами тощо), а також екологічні податки. Основна ідея введення в систему оподаткування екологічної складової - встановлення прямої і безпосередньої залежності частки відрахувань з підприємств у бюджеті від ступеня шкоди, що наносить це підприємство оточуючому середовищу.

Серед екологічних податків виділяють регулюючі і фінансуючі.

Регулюючі податки спрямовані на безпосереднє попередження дій, що приносять збитки оточуючому середовищу. При цьому податок зіставляється зі збитками оточуючому середовищу. До регулюючих екологічних податків відносяться платежі за забруднення оточуючого середовища.

Фінансуючі податки спрямовані на збір грошових сум і акумулювання їх у спеціальних екологічних фондах, з яких фінансуються різноманітні природоохоронні заходи. Під час встановлення фінансуючого податку керуються критеріями прибутковості і неперервності фінансових надходжень. Прикладом цього виду податку є відрахування на відновлення мінерально-сировинної бази, відрахування та плата на охорону водних об'єктів тощо.

Податкова політика держави - це спеціальне оподаткування екологічно шкідливої продукції (негативне стимулювання) та пільгове оподаткування і звільнення від сплати податків (позитивне стимулювання).

Фінансово-кредитний механізм є також важливим важелем стимулювання раціонального ресурсокористування і природоохоронної діяльності. Він включає:

- пільгове кредитування заходів, що мають природоохоронну спрямованість;
- позики із зменшеними розмірами відсотка;

- субсидії, спеціальні виплати підприємствам-забруднювачам за скорочення викидів (скидів);
- інвестиції регіонам, що виділяються на природоохоронні цілі на безоплатній основі.

Політика пільгового кредитування передбачає надання пільгових кредитів на природоохоронні цілі з бюджету, а також залучення банківських кредитів. Перевага банківського порівняно з бюджетним кредитуванням полягає у дотриманні принципів платності і поверненні наданих коштів, що повинно стимулювати виключно цільове використання кредитів та мінімальні строки проведення природоохоронних заходів. При цьому держава надає банку-кредитору податкову пільгу (зниження податкової ставки на прибуток) і тим самим стимулює банки до кредитування природоохоронних заходів. Крім того, держава може надати банку дотацію на компенсацію кредиту під знижений відсоток, що дає гарантію повернення і платності кредиту. Саме підприємство може гарантувати виплату кредиту власним екологічним фондом.

Цінова політика передбачає стимулювання виробництва і споживання «екологічної» продукції через пільгове ціноутворення. Його суть - екологічно чиста продукція, виготовлена із застосуванням маловідходних і безвідходних технологій, реалізується за більш низькою ціною, ніж аналогічна продукція, виготовлена на екологічно брудному виробництві. У ринкових умовах при сформованих екологічних потребах підприємство-виробник «екологічної» продукції буде мати більший прибуток на основі більшого обсягу реалізації. В умовах формування ринку і відсутності екологічних потреб суспільства держава бере на себе обов'язки просувати на ринок цю продукцію через дотацію певних категорій споживачів екологічної продукції (передусім продуктів харчування). Держава також забезпечує доступність придбання «екологічних» видів засобів виробництва (що реалізується за більш високими цінами) через субсидування, кредитування підприємств. Ціноутворення повинно доповнюватися спеціальним оподаткуванням: ціна на екологічно шкідливу продукцію має бути занижена для виробника і підвищена для споживача (введенням акцизного збору).

Економічні методи управління регіональним екологічним ризиком:

- стимулювання підвищення безпеки виробничих технологій;

- політика прискореної амортизації природоохоронного обладнання;
- перепрофілювання і винесення екологічно небезпечних підприємств, розміщених у районах підвищеного екологічного ризику (з високою концентрацією населення, з екстремальними природними факторами).

Стимулювання цього напряму здійснюється такими методами:

- обов'язкове страхування джерел і реципієнтів ризику;
- преміювання (штрафування) підприємств за виконання (невиконання) прийнятих зобов'язань щодо попередження аварійних ситуацій;
- інвестування зниження ризику аварій;
- спеціальне оподаткування екологічно небезпечних видів діяльності в окремих регіонах;
- екологічна сертифікація як один із видів еколого-економічного стимулювання здійснюється з метою захисту споживачів від придбання (використання) продукції, небезпечної для життя, здоров'я, майна людей, а також навколишнього середовища; створення екологічно справедливого ринку.

Під *екологічно справедливим ринком* розуміють такий ринок, на якому за інших рівних умов не отримує переваги в конкурентній боротьбі продукція з гіршими екологічними характеристиками або вироблена за допомогою екологічно небезпечних технологій; вилучається з обігу на ринку продукція, небезпечна для здоров'я і навколишнього середовища. Система екологічної сертифікації в Україні знаходиться в стадії створення.

Формування ринку екологічних робіт і послуг означає:

- ліцензування діяльності природоохоронного призначення;
- розвиток мережі платних робіт і послуг природоохоронного значення (екологічний аудит);
- залучення фірм до виконання екологічних робіт і послуг;
- торгівля правами на викиди;
- створення банків та бірж прав на забруднення.

Політика права на забруднення дає можливість переносити ринкові відносини у сферу природокористування. У цьому випадку формується ринок прав на забруднення, що дає додаткові можливості варіювати витратами: підприємство може знизити забруднення, за що воно отримує компенсацію від іншого

підприємства, яке викупить у першого право на викиди. Цей механізм використовує так званий «бابل-принцип» (принцип «міхура»): об'єм викидів встановлюється в цілому для регіону, при цьому підприємства, що знаходяться на його території, можуть з різним індивідуальним вкладом сформувати цей об'єм. Використання цього принципу має місце у випадку угоди між різними підприємствами або фірмами через купівлю-продаж прав на викиди і серед підприємств тих самих об'єднань, компаній.

Економічний механізм охорони і раціонального використання природних ресурсів

Послідовний розвиток наукових засад охорони навколишнього середовища і раціонального використання його ресурсів повинен здійснюватися на підставі таких принципів, як плановірність, пропорційність, оптимальність.

Плановірність - економічна функція держави з управління і регулювання екологічних та економічних відносин.

Пропорційність означає погодженість у використанні природних ресурсів як за територією, так і за галузями народного господарства, виключення порушень природних взаємозв'язків у навколишньому природному середовищі.

Оптимальність у використанні природних ресурсів - це досягнення найкращого варіанта взаємовідносин суспільства з навколишнім середовищем.

Метою управління в галузі раціонального природокористування є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення погодженості дій державних і громадських органів у галузі навколишнього природного середовища.

Економічний механізм - це сукупність різних форм і методів практичного використання економічних законів, зведених у певну систему відповідно до вимог об'єктивних законів розвитку природних систем. Складовими економічного механізму охорони природи є економічна оцінка природних ресурсів, плата за їхнє використання та визначення економічних збитків, завданих народному

господарству забрудненням навколишнього середовища.

На сучасному етапі розвитку економіки виділяють такі елементи економічного механізму регулювання природокористування:

- плату за користування природними ресурсами;
- систему економічного стимулювання охорони природи;
- плату за забруднення навколишнього природного середовища та розміщення відходів;
- створення ринку природних ресурсів;
- удосконалення системи ціноутворення з урахуванням економічних факторів, особливо відносно продукції природно-експлуатаційних галузей;
- екологічне програмування;
- торгівлю ліцензіями;
- екологічне страхування.

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за кошти Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Із прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) в Україні були створені передумови для кардинальної перебудови екологічної політики і для сформування нових режиму і механізму природокористування, більш адекватних об'єктивним вимогам суспільного розвитку, сучасного етапу НТР і ринковим відносинам. При цьому провідне місце відводилось посиленню економічного регулювання і економічним підоймам раціоналізації сфери природокористування. Основою для формування нового економічного механізму із забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів, їхньої охорони, регулювання раціонального використання став принцип платного, компенсаційного за змістом природокористування зі створення системи відповідних платежів.

Уведення платного природокористування покликане розв'язати таке коло питань:

- створення економічних умов для прискореного розвитку ринкових відносин у цій сфері та приведення всієї системи природокористування в Україні у відповідність з практикою найбільш розвинених країн і міжнародними стандартами;
- стимулювання комплексного, раціонального використання природних ресурсів і створення для нього відповідних науково-технічних передумов;
- забезпечення сталого і достатнього фінансування робіт з охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу, посилення на підставі цього соціальних і екологічних функцій природних ресурсів;
- вирівнювання умов господарювання у випадку використання природних ресурсів різних якості та доступності;
- розширення інвестиційних можливостей щодо соціально-економічного розвитку територій з інтенсивним природокористуванням;
- забезпечення узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами територій шляхом збалансованого розподілу коштів, одержуваних від плати за природні ресурси, між державним і місцевими бюджетами;
- запобігання порушенням встановленого режиму природокористування.

Подальше вдосконалення охорони довкілля можливе лише завдяки розробці перспективної програми дій, яка б відображала еколого-економічну політику як держави, так і вирішення завдань екологічної безпеки.

Контрольні питання

1. Якими обставинами обумовлена потреба в оцінці природних ресурсів?
2. В чому полягає суть економічної оцінки природних ресурсів?
3. Назвіть функції, які виконує оцінка природних ресурсів.
4. Охарактеризуйте витратну концепцію оцінки природних ресурсів.
5. Охарактеризуйте рентну концепцію оцінки природних ресурсів.
6. В чому полягають основні економічні підходи до вартісної оцінки природних ресурсів.
7. В чому полягає абсолютна економічна оцінка природних ресурсів.

8. В чому суть порівняльної економічної оцінки природних ресурсів.

9. Назвіть чинники, які впливають на об'єктивність визначення ціни природних ресурсів.